

IX.
ULUSLARARASI
TÜRK DİLİ KURULTAYI

Bilge Tonyukuk Anısına

26-30 EYLÜL 2021

2. CİLT

Türk Dil Kurumu Yayınları

IX. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ
KURULTAYI
Bilge Tonyukuk Anısına
(Ankara: 26-30 Eylül 2021)

II. CİLT

IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bilge Tonyukuk Anısına (Ankara: 26-30 Eylül 2021)

IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bilge Tonyukuk Anısına Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021

1082 s.:— (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 1445/1)

Kaynakça bölüm sonlarındadır.

ISBN 978-975-17-5089-1 (1. cilt)

ISBN 978-975-17-5088-4 (Tk.)

1. Toplantılar, Türk Dili I. e.a

410

Türk Dil Kurumu Yayınları

IX. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ
KURULTAYI

Bilge Tonyukuk Anısına

(Ankara: 26-30 Eylül 2021)

II. CİLT

Ankara, 2021

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 1445

IX. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI
Bilge Tonyukuk Anısına
(Ankara: 26-30 Eylül 2021)

*

Metin Denetimi:

AYK Uzmanı Abdullah DURKUN - AYK Uzmanı Âdem TERZİ -
AYK Uzmanı Betül EYÖVGE YILMAZ - AYK Uzmanı Beyza GÜLTEKİN -
AYK Uzmanı Burcu ŞEN - AYK Uzmanı Cemil EKER - AYK Uzmanı Dr. Reşide GÜRSES -
AYK Uzmanı Ekrem BEYAZ - AYK Uzmanı F. Belgin AKSU -
AYK Uzmanı Hatice MALKOÇ - AYK Uzmanı Hikmet ERDEM -
AYK Uzmanı İrem Işıl ALTUN - AYK Uzmanı Kadir UZUN -
AYK Uzmanı Mustafa TIZLAK - AYK Uzmanı Semih TOPSAKAL -
AYK Uzmanı Serdar KARACA - AYK Uzmanı Uğur MANTU -
AYK Uzmanı Yaşar YILMAZ

*

Kapak Tasarımı:

TDK - Dilek ŞERBETÇİ

*

Sayfa Tasarımı:

TDK - Dilek ŞERBETÇİ, TDK - Faik YANGIR, TDK - Mehmet GÜVEN

*

*

Birinci Baskı: Ankara, 2021 Aralık

ISBN: 978-975-17-5089-1 (1. cilt)

ISBN: 978-975-17-5088-4 (Tk.)

*

Dağıtım:

Türk Dil Kurumu

Atatürk Bulvarı No.: 217

06680 Kavaklıdere / ANKARA

Telefon: +90 (312) 457 52 00

Belgegeçer: +90 (312) 468 07 83

Genel ağ: <http://tdk.gov.tr>

*

©5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin bütün yayın, çeviri ve alıntı hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

İçindekiler

Osmanlı Türkçesinin Son Dönemi Ve 1928’i İzleyen Yıllarda Ekleşmiş Şekilleriyle Beraber “ile” Edatı • 1035

Alpay İGÇİ

“Yokla-” Fiilinin Eski Türkçeden Günümüze Ontolojik Görünüşü • 1081

Ayşe İLKER

Tonyukuk Kimliğinin Türk Tarihi ve Edebiyatındaki Yeri ve Önemi • 1091

Gulbahram JİYEMBAYEVA - Bibigül JİYEMBAY

Kazak Leksikolojisinde ‘Kamçı’ Adlandırmaları • 1099

Osman KABADAYI

Fransız Türkolog Jean Deny ve Türkçe Sözlüğü Hakkında Yeni Bilgiler • 1113

Şermin KALAFAT

Korece Konuşan Öğrenciler İçin Özbek Dili ve Kültürü Eğitimi Üzerine Bir Araştırma • 1131

Dilnoza KALANOVA

Köken Bilgisi Çalışmalarında Başka Dillerin Eski Bilgi-Yeni Bilgi İlişkinine Başvurma • 1141

Günay KARAAĞAÇ

Türkiye Türkçesi Ağız Gruplarının Sınırları Üzerine Düşünceler-2 • 1147

Leylâ KARAHAN

Türk Dil Bilgisi Kurallarının Korunması • 1157

Mehmet Metin KARAÖRS

Ñ Sesine Dair • 1169

Ceval KAYA

Kazak Atasözlerinin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme • 1177

Kuanyshbek KENZHALIN

Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Dil Biliminde Fiil Kiplerinin
Tasniflendirilmesi Kriterleri • 1191
Zilola KHUDAYBERGENOVA

Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk Yazıtlarında Delile Dayalılık • 1207
Filiz KILIÇ

Kreşin Tatarlarında Nardugan Adı ve Bayram Olarak Kutlanma Özellikleri •
1215
Zoya KİRİLLOVA

Karay Edebiyatının Yenilikçi Yüzü: Aleksander Mardkowicz • 1223
Murat KOÇAK

Eski Türk Yazıtlarında Geçen Urugsırat- Sözünden Hareketle Tuva Türkçesinde
Urug ve Urug-Darıg Üzerine • 1233
Vildan KOÇOĞLU GÜNDOĞDU

Eski Türk Dili ve Günümüz Kazak Dili Arasındaki Semantik Benzerlikler (XI-
XII. Yüzyıl Türk Yazılı Eserleri Temelinde) • 1247
Bakıtgül KULJANOVA

Azeri Ağızlarındaki Bir Kısım Eski Türk Kökenli Kelimeler (Masallı bölgesi
ağızlarının dil olguları esasında) • 1259
Rövşen KURBANOV

Türkiye ve Azerbaycan'daki Kitle İletişim Araçlarının Dilinde Fonetik
Sapmalar • 1271
Lâle KURBANOVA

Özbek Edebî Metinlerinde Tarihî Şahıs Adları • 1285
Mukhabbat Matyakubovna KURBANOVA

Abay'ın Eserlerinde Fiillerin Kullanılışı • 1295
Sherubay KURMANBAİULY

Türkçede Kişi Adlarının Kuruluşunda Çekim Morfolojisinin Rolü • 1307
Murat KÜÇÜK

Eski Yazılı Anıtlarda Geçen Bir Kısım Zamirlerin Ağızlarda Korunması ve
Kullanım Biçimleri • 1321
Kübra KULİYEVA

Rusya İmparatorluğu'nda Türk Dilinin Öğretimi Meselesinde Mirze

Kazımbey'in Hizmetleri • 1329
Elvira LATİFOVA

Ortaçağ Gürcü Edebî Eserlerinde Saptanan Bazı Türkçe Alıntılar Hakkında • 1343
Ketevan LORTKİPANİDZE

Fuzuli'nin Türkçe Divanı'nda Çiçek Kavramı • 1353
Aynur MAHMUD

Azerbaycan ve Türk Folklorunun Dilinde Anlamı Genişlemiş Arapça Kökenli Alıntılar • 1361
Aygün MEHERREMOVA

Küreselleşme Döneminde Kitle İletişim Araçlarının Azerbaycan Türkçesine Etkisi • 1371
Gülşen MEHERREMOVA

20. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan Şiirinin Dil Özellikleri • 1381
Cavide MEMMEDOVA

Bilge Tonyukuk Yazıtlarının ve Anıt Mezar Kompleksinin Günümüzdeki Durumu • 1393
Osman MERT

Azerbaycan Dili Şivelerinde Bazı Türk Kökenli Etonimlerin Tarihî-Dil Bilimsel Tahlili • 1405
Elman MIRZAYEV

Çağdaş Türk Lehçelerinde ve Ağızlarında Standart ve Spesifik Zarf-Fiil Eklerinin Fonetik Durumu • 1413
Aynel MEŞADİYEVA

Sözcük ve Konsept (Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi Üzerine) • 1431
Aygül MİRZAYEVA

Türk Dillerinin Eski Söz Varlığı • 1443
Baba MUHARREMLİ

Eski Türkçe Klasik Eserleri ile Küçük Yazıtları Çerçevesinde Sözcüklerin Anlam Değişmesi • 1451
Gerelmaa NAMSRAİ

Tonyukuk Abidesi'nin Poetik Sistemi Üzerine • 1459
Kamil Veli NERİMANOĞLU

Özbek Atasözlerinde Mübalağa • 1465
Aynur ÖZ ÖZCAN • 1465

Mançucada Türkçe Kökenli Kelimeler • 1477
Ulhan ÖZALAN

Tarihsel Metinlerin Türkiye Türkçesi Temelli Sözlüklerinin Hazırlanması:
Dîvânu Lugâti't-Türk Örneği • 1495
Çetin PEKACAR - Nuray TAMİR

Lopnur Halk Masallarında Balık Motifi • 1505
Hamiyet ÖZER

Gagauz Türklerinde Ölçü Bildiren Sözcükler • 1513
Nina PETROVICI

Tonyukuk Yazıtı'nın Bazı Yazı ve Dil Özellikleri • 1521
Nasimhan RAHMANOV

Kırgız Türkçesindeki Dublet Sözcükler • 1527
Mirzat RAKIMBEK UULU

Uygur Yazılı Eski Türk Vesikalarında Metin Ögelerinin Verilmesi ile İlgili
Usuller • 1535
Kasımcan SADIKOV

Sumer v? Türk dill?rinin qohumluğu haqqında • 1547
İslam SADIQ

Bir Başka "Ayla" Vakası: Teke Gızı Tatyana • 1573
G. Selcan SAĞLIK ŞAHİN

Konya Kuşçuluğunda Güvercinlerin Yeri ve Adlarının Değerlendirilmesi • 1585
Saim SAKAOĞLU

Ek Fiilin Görevi Nedir Ya Da Ne Değildir? • 1591
Erkan SALAN

Ekli Fiil Yapımında Öbek Biçimindeki İsim Tabanları: Ermeni Harfli Kıpçakça
Örneğinde • 1603
Musa SALAN

Biliş Faaliyetinin Sonucu Olarak Bilmeceler • 1613
Muyassar SAPARNİYAZOVA

Türkmen Türkçesindeki “İsim + yaly” Yapılı Benzetmeler Üzerine Bir Deneme
• 1619

Berdi SARIYEV

Türkiye ve Azerbaycan Türkçesindeki Basit Fillerin Anlamsal Sınıflandırılması
• 1635

Elza SEMEDLİ

Köl Tigin ile Bilge Kağan yazıtlarında geçen dağ silsilesinin adını K(A)D(A)
RK(A)N mı, K(A)D(I)R K(A)N mı yoksa K(A)DR(A)K(A)N mı okumalıyız?
• 1653

Osman Fikri SERTKAYA

Küreselleşmeye Bağlı Olarak Kırgız Diline Giren Yeni Kelimeler (Neologizmler)
(Medya Metinlerinin Çerçevesinde Analiz) • 1659

Gülzada STANALIYEVA

Eski İkan Ağzı • 1673

Kutlugjon SULTANBEK

Azerbaycan Türkçesinde Organ Adları ile İlgili Deyimler ve Onların Türkiye
Türkçesinde Karşılığı • 1685

İmaret SÜLEYMANOVA

Xx. Yüzyılın Başlarında Türkiye’de Eğitim Almış Azerbaycan Aydınlarının
Ortak Dil Politikası • 1695

Leman SÜLEYMANOVA

Azerbaycan Ağızlarında Türkiye Türkçesi ile Ortak Kelimelerde Semantik
Farklar • 1705

Ramile Yusuf kızı SÜLEYMANOVA

Azerbaycan`da Türkçenin Öğrenilmesinde Televizyon Programlarının ve Sosyal
Medyanın Rolü • 1717

Mehseti SÜLEYMANOVA

Köktürkçedeki “İlgerü” Kelimesinin Çağdaş Kıpçak Türk Lehçelerindeki Karşılıkları
• 1721

Negizbek ŞABDANALİYEV

Türkiye Türkçesi Ağızlarında +Cık Eki • 1729

Hatice ŞAHİN

Eski Türkçe Deyimlerde Davranışlara Dayalı Aktarımlar • 1739
Serkan ŞEN

Orhun-Yenisey Yazıtlarının Türü Hakkında Bilimsel Tartışmalar • 1767
Salide ŞERİFOVA

Ortak Dil ve Kültürün Türk Dili Konuşan Ülkelerin Uluslararası Kültürel İş
Birliği Üzerine Etkisi • 1785
Vüsale ŞERİFOVA

“Kör” Sözcüğü Üzerine • 1799
Zeynep ŞİMŞEK UMAÇ

Azerbaycan ve Arap Dillerinin Gramerinde İsmi Hâl Kategorisinin Uygulan-
ması ve Çeviri Sorunları • 1817
Feride TAGIYEVA

Edebiyatta Dil ve Kişilik Ortaklığı Meselesinin Edebî Yorumu • 1827
Gülbahar TAVALDİYEVA

Bildirinin Başlığı: Dede Korkut Hikâyeleri'nin Dilinde Koşulluluk Kavramı •
1843
Nazlıhanım TEYYUBOVA

Özbekçe Agar (Eğer) Bağlacının Söz Dizimsel ve İşlevsel Analizi • 1851
Gülşah TUĞLACI

Türk Dili Tarihçiliğinin Kuruluşu Bağlamında Ahmet Caferoğlu'nun Türk Dili-
nin Doğuşu ve Erken Dönem Lehçeleri Üzerine Görüşleri ve Kaynakları • 1865
Fikret TURAN

Kış Kelimesi Üzerine • 1873
Mustafa UĞURLU

Yeni Bulunan Kara-Bulun Yazıtı ve Eski Türklerde Bedizlik Kaya Kavramı •
1885
Nurdin USEEV

Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde “Nan/ Ekmek” Konsepti • 1899
Shoira USMANOVA

Türkçenin Söz Varlığında Fransız Dilinin Etkisi Üzerine Bir Araştırma • 1921
Erdoğan UYGUR

Sözlüksel Çatı-Söz Dizimsel Çatı Ayrımı • 1931
Kerime ÜSTÜNOVA

Antik Türkçe: Tonyukuk Anıtı Şiiri • 1945
Seadet İlyar qızı VAHABOVA

Arnavut Araştırmacılarının Arnavutçadaki Türkizmalara Yönelik Hazırladıkları
Sözlükler ve Dil Araştırmaları • 1953
Lindita XHANARİ (LATİFİ)

Eylemlerde Bağlam Anlamı (Çek- Eylemi Örneği) • 1971
Ertuğrul YAMAN - Ceren SELVİ

Bilge Tonyukuk Anıtındaki -(Y)N Üzerinde • 1987
Aleksandra YAGAFAROVA (PEREDNYA)

Dede Korkut Hikâyelerinin Türkmen Sahra Nüshasındaki Birincil Uzun Ünlü-
lerden Kaynaklanan Seslik İzler Üzerine Bir Değerlendirme • 1993
Süleyman Kaan YALÇIN

Tonyukuk'un Dilsel Kimliği • 2015
Magripa YESKEYEVA

Eski Türkçe Külçir-(Mek) Fiili ve /Çxr-/ Ses Grubuyla Biten Fiiller Üzerine
Notlar • 2021
Hüseyin YILDIZ

Babur Sözcük Anlamı ve Etimolojisi Konusunda ("Babürname" Eseri Üzerine)
• 2045
Eshboy XOJANİYAZOV - Shakhlo YULDASHEVA

15. Yüzyılda Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi Eserlerindeki Karmaşık Fiiller
Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme • 2053
Bilâl YÜCEL

Alman Dilinde Türkçe Kelimeler • 2073
Hanım ZAIROVA

Ekli Fiil Yapımında Öbek Biçimindeki İsim Tabanları: Ermeni Harfli Kıpçakça Örneğinde

Musa SALAN*

Özet

Sondan eklemeleri diğer diller gibi (Fin-Ural dilleri, Dravid dilleri) Türk dillerinin üyeleri de çekim ve yapım konusunda son eklerden faydalanırlar. Kalıplaşma örnekleri dışarıda tutulursa, sözcük yapımında birleşik sözcükler de bir sözcük türetimi yolu olsa da Türk dillerinin birincil sözcük yapımı yolu son ekler vasıtasıyla gerçekleşir. Bununla birlikte, özellikle isimden fiil yapımı söz konusu olduğunda, fiilleştirilecek söz tabanının Türkçe kökenli olup olmayışı veya bir sözcük veya söz öbeği olup olmayışı da stratejiyi değiştirebilir. Söz tabanının yabancı olduğu (*motive et-*, *teşekkür et-*, *memnun ol-* vd.) veya bir öbek olduğu durumlarda (*soğukkanlı ol-*, *ikiyüzlü ol-* vd.) ise yardımcı fiillerle birleşik sözcük yapımı yoluna başvurulmaktadır. Bu noktada, 16-17. yüzyıllar arasında Ukrayna'nın batı bölgesinde Ermeni harfleriyle yazıya geçen tarihî Kıpçak dilinde bu bahsedilen sözcük yapımı stratejisinin dışına çıkan yedi fiil tespit edilmiştir. Bu sıra dışı örnekler takısız isim tamlaması, sıfat tamlaması, edat öbeği, tekrar öbeği gibi öbekler üzerine isimden fiil yapım eki gelmesi ile oluşmuş fiil biçimleridir. Bazı bilim adamlarınca birleşik fiil biçiminde olan bir fiilin ekli varyantının ortaya çıkması (*hasta ol-* ve *hastalan-* gibi) belirli bir zaman gerektirir ve ekli biçim bu geçen zamanının bir sonucudur. Bununla birlikte Ermeni harfli Kıpçakçanın ancak bir asır kadar yazılı metinlere yansıdığı ve bu sürenin de bir dil için çok uzun olmadığı düşünülürse, söz konusu örneklerin sıra dışılığı daha da pekişmiş olur. Bu yazıda, söz konusu örnekler önce Ermeni harfli Kıpçakça içinde ele alınacak, daha sonra da çağdaş Kıpçak dillerinde bu tipte oluşumların mevcudiyeti sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: {+IA-}, fiil yapımı, öbek, birleşik sözcük, Ermeni-Kıpçakça

* Dr. Öğretim Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: msalan@bartin.edu.tr.

Noun phrases as base in agglutinative verb formation: The case of Armeno-Kipchak

Abstract

Turkic languages, as other agglutinative languages (Finno-Ugric, Dravidian languages), resort to suffixes in case of declension and formation. Except petrified lexemes, even though combining of words is a means to create new lexemes, the first and foremost word formation way of Turkic is to derive words by means of suffixes. However, in particular when denominal verb formation is the case, whether origin of the base which will be verbalized is Turkic or a noun compound also might change the strategy. When noun base is a foreign word (*motive et-*, *teşekkür et-*, *memnun ol-*, etc.) or a compound (*soğukkanlı ol-*, *ikiyüzlü ol-*, etc.) auxiliary verbs appear to create compound verbs. However, in Armeno-Kipchak texts written in 16-17th cc. in the western Ukraine there exist seven verbs which violate the aforementioned strategies. These unusual verbs are those which are based on noun compounds as noun phrase, modified noun phrase, phrase with postposition, reduplication. According to some scholars, transition from a compound verb to agglutinated verb (*hasta ol-* and *hastalan-*) requires a certain time and the latter is an end product of this process. Though when considering the fact that Armeno-Kipchak got written for a century and that this time course is not so long, the data in question appear noteworthy. In this paper, I will deal with the examples from Armeno-Kipchak then investigate whether the similar types exist in modern Kipchak languages.

Keywords: {+IA-}, verb formation, noun compound, combinative word, Armeno-Kipchak

0. Giriş

Ermeni harfli Kıpçakçası (buradan itibaren “EhK”) 16-17. yüzyıllar arasında (1521-1669) günümüz Ukrayna’sının batı bölümünde (yoğun olarak Lviv ve Kamyanets-Podilskiy’de) çoğunlukla edebiyat dışı ürünlerle (vakayinameler, Hristiyanlık metinleri, hukuk metinleri, filolojik eserler vd.) Ermeni harflerinde vücuda gelmiş tarihî Kıpçak yazı dilidir. Bu dilin yazılı mirası bugün Avusturya, Ermenistan, Hollanda, İtalya, Polonya, Romanya, Rusya, Ukrayna gibi ülkelerin arşiv ve kütüphanelerinde korunmaktadır.

EhK sözcük yapımı büyük oranda genel Türkçeninki ile paraleldir. Bununla birlikte kimi dikkate değer farklılıklar arz etmektedir (bk. Salan, 2013; Şenyüz, 2019). Bu yazıda da EhK’de Türkçenin genel sözcük yapım çizgisinin dışına çıkan 7 örnek ele alınacaktır.

Genel Türkçede yeni bir sözcük yaratmada kalıplaşma örnekleri ve birleşik sözcükler rol oynamakla birlikte en sistematik ve en karakteristik sözcük

yapımı Türkçenin de sondan eklemeli karakterine uygun olarak yapım ekleri ile gerçekleşir. Ancak fiil türetiminde yabancı tabanlar (ör. *motive*, *teşekkür*, *memnun* vd.) ve birleşik Türkçe kökenli sözcükler (ör. *soğukkanlı*, *ikiyüzlü* vd.) yardımcı fiiller vasıtasıyla fiilleştirilirler. Birinci gruptakiler için, Balcı; sürecin yardımcı fiil yardımıyla fiilleşen yabancı sözcüklerin zamanla tamamen benimsenerek {+IA-} ve onun çatı ekleri ile genişletildiği ekleşik fiillere doğru olduğunu ifade eder (2008: 628). Fakat yazı dili olma serüveni 150 yıl kadar süren EhK bu savı biraz zorlamaktadır. Kırım Tatarcasında {+IA-} yardımcı fiilin yerini aldığını örneklerle ortaya koyan Ertane Baydar ise bu durumun en az çaba ve kolay telaffuz nedeniyle ortaya çıktığını ileri sürer (2009: 310).

1. EhK'de {+IA-} eki ile fiilleştirilen Öbekler

EhK'de {+IA-} eki ile fiilleşmiş şu öbekler tarafımızca tespit edilmiştir (Salan 2016: 756):

altunsuvla-	'altınla kaplamak veya süslemek' (KS: 88), Cümle örneği: <i>Tek han kümüş tavutlar ettirdi 7-sinä da altunsuvlagan.</i> "Sadece kral yedisine altın yıldızlı tabutlar yaptırdı." ^{<?>}
birfikirlilän-	'hemfikir olmak' (KS: 276), Cümle örneği: ø
eçkimüñüzlät-	'Dağ keçisi hâline getirmek' (KS: 475), Cümle örneği: ø
ekifikirlän-	'tereddüt etmek' (KS: 475), Cümle örneği: ø
ekiköñüllän-	'tereddüt etmek' (KS: 475), Cümle örneği: ø
harkibiklän-	'kara benzemek' (KS: 817), Cümle örneği: <i>Yığanına Köktäğiniñ hanlarını üsnä anıñ harkibiklünsär Sağmonda / üstlärinä alarnıñ aruvlangay başış.</i> "Tanrı kraları kendi (toprağı = dünya) üstünde topladığında, o (dünya) Selmon'da kar gibi olacak, lütfü temizlenecek."
türlü-türlülän-	'çeşitlenmek' (KS: 1528). Cümle örneği: <i>Ne üçün barça barlıqlar türlü-türlülänir da teşkirilir, da Teñri türlü-türlülänmöz da teşkirilmöz?</i> "Niçin tüm canlılar çeşitlenir ve değişir de Tanrı çeşitlenmez ve değişmez?"

Bu fiillerde rol oynayan öbekler şu şekildedir:

altunsuv 'altın su', *eçkimüñüz*¹ 'keçi boynuz' → Takısız isim tamlaması

birfikirli, *ekifikir*, *ekiköñül* → Sıfat tamlaması

1 EhK söz varlığında bir de *eçkimüñüzi* (KS: 468) vardır. Ek yoluyla fiilleştirilme sürecinde iyelik/tamamlanan ekini düşmüş olması da kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla takısız isim tamlaması olarak değerlendirilen bu veri aslında bir belirtisiz isim tamlaması da olabilir.

ħarkibik ‘kar gibi’ → Edat grubu

türlü-türlü → Tekrar grubu / ikileme

EhK söz varlığında bu öbekler bağımsız olarak yer alıp almadıklarında baktığımızda;

- *altunsuv yoktur; *altunsuvlu/altunsuvlu/altunsovlı* ‘yaldızlı’ (KS: 88) vardır.
- *birfikirli* öbeği *birfikirli bol-* ‘hemfikir olmak’ (KS: 276) birleşik fiilinin içinde bulunur.
- *eçkimünüz, eçkimünüzi* ‘Oğlak burcu; dağ keçisi’ (KS: 468).
- *ekifikir* yoktur; *ekifikirli* ‘kararsız, ikilemde olan kişi’ (KS: 475) vardır.
- *ekikönül* yoktur; *ekikönüllü/ekikönüllü/ekikönülü* ‘kararsız, ikilemde olan kişi’ (KS: 475) vardır.
- *ħarkibik* ne tek başına ne de *ħar* ile birlikte mevcuttur.
- *türlü-türlü* ‘çok çeşitli, türlü türlü’ (KS: 1526) bulunmaktadır.

Bu örneklerden hareketle EhK’de “*öbek* + {+IA-}” tipinin çoğunlukla kalıplaşmış yapılar üzerinden oluştuğu, üç örnekte {+IX} ekli öbeğin bu ekini {+IA-} ekini alırken düşürdüğü görülmektedir. En saf *öbek* + {+IA-} olarak *ħarkibiklän-* fiilini zikredebiliriz.

Şunu da eklemekte fayda var ki yedi örnekten dördü EhK sözlüklerde bulunan ve bir cümle içinde geçmeyen örneklerdir. Yani EhK için yaygın ve kanıksanmış örnekler değildir. Dolayısıyla bu tip sözlük karşılıklarının yazıcıların ürünü olabileceklerini göz önünde tutmak gerekir.

Öbeklerin hece sayısına bakıldığında en az üç en fazla dört heceli öbeklere geldiği görülür.

2. {+IA-} eki ve özellikleri

Bu ek ünlü veya ünsüzle biten isim kök ve gövdelerine gelerek fiil türeten işlek bir yapım ekidir. Ek, herhangi büyük bir sentaktik gruba uymaz (Erdal 1991: 415), yani bu ek ile türetilenler tek ve değişmez bir geçişlilik veya geçişsizlik özelliği göstermeyip bu özelliklerden herhangi birini benimseyebilirler (Salan 2019: 47).

Uyğur, ekin sözcük yapımındaki üretkenliğini Gemalmaz’ın ileri sürdüğü “fonotik hece” ve Türkçenin *ünsüz* + *ünlü* “fonolojik hece” yapısına bağlamaktadır (2005: 348). Ancak ekin bu kadar işlek olmasındaki asıl etkenin onun fonolojik ve fonetik yapısından ziyade Erdal’ın Eski Türkçe örnekleri için ileri sürdüğü ekin şu özelliklerinden kaynaklandığını düşünmekteyiz:

- Türkçe isim kök ve tabanların yanı sıra yabancı isim tabanlarına da gelebilen tek ek olması,
- Ünlü veya ünsüz ile biten tabana eklenmek gibi bir koşul taşımaması,
- İkidenden fazla heceli tabanlara da gelebilmesi,
- Sonunda ünsüz çifti (ünsüz yığını) bulunduran tabanlara da eklenebilmesidir (1991: 416; Salan 2019: 47).

{+IA-} eki fiilden fiil yapım ekleri {- (X)n-}, {- (X)ş-} ve {- (X)t-} ekleri ile genişler, kimi zaman da {+IA-} eki, özellikle {- (X)n-}, {- (X)ş-} ile bir bütün hâlinde isim kök ve gövdelerine eklenirler. EK örneklerinden biri hariç diğerleri {- (X)n-} (5) ve {- (X)t-} (1) çatı ekleri almıştır.

3. Çağdaş Kıpçak dillerinde öbeklerin ekli fiil yapımındaki durumu

EhK söz varlığı açısından ve pek çok dil bilimsel yönüyle öncülü *Codex Cumanicus* ile temsil edilen Kuman Kıpçakçasına ve ardılı Karaycaya büyük yakınlık gösterir. Ancak bu iki dilin söz varlığında öbeklerin taban olarak kullanıldığı fiiller bulunmamaktadır.

Karaycadan sonra coğrafi açıdan en yakın Türk dili Kırım Tatarcasıdır. Bu dilde şu örnekleri tespit ettik: *dane-danele-* (дане-данеле-) ‘tane tane konuşmak’ (RKTS: 363), *dörtayaqla-* (дөртаякыла-) ‘sürünmek, dört ayaküstünde yürümek’ (RKTS: 368), *yanbaşla-* (янбашила-) ‘yan tarafına yatmak’ (RKTS: 368). Yukarıda zikredildiği üzere Ertane Baydar da Kırım Tatarcasında {+IA-} ekinin yardımcı fiilin yerine kullanıldığını verdiği örneklerle ortaya koymuştu (2009: 308-309).

Batı Kıpçakçasının bir diğer üyesi olan Karaçay-Malkarcada da şu örnekleri bulduk: *alahotalan-* ‘gösteriş yapmak, nazlanmak’ (KMETS: 77) < *ala* ve *hota* ‘önlük’; *bederbetlen-* ‘küstahlaşmak’ (KMETS: 116) < *beder* ‘fena’ ve *bet* ‘yüz’; *bekkollan-* ‘cimrilik yapmak’ (KMETS: 118) < *bek* ‘sıki’ ve *kol* ‘el’; *hıpiy-sipiylen-* ‘yaramazlık yapmak’ (KMETS: 217) < *hıpiy-sipiy* ‘yaramazlık’; *kölkaldıla-* ‘güçenmek, darılmak’ (KMETS: 275) < *kölkaldı* < *könül kaldı*; *közbaşlan-* ‘pohpohlamak, dalkavukluk yapmak’ (KMETS: 278) < *köz* ‘göz’ ve *bav* ‘bağ’; *sazbetlen-* ‘benzi solmak’ (KMETS: 336) < *saz* ‘solgun’ ve *bet* ‘yüz’.

Kazan Tatarcasında da öbeklerle oluşmuş fiiller bulunmaktadır: *akşarla-* (акшарла-) ‘badanalamak, kireçlemek’ (TTS: 24), < *ak* ve *şar* ‘boya’ < Мо. *çagar* ‘beyaz boya’ (TTES: 86); *başbaştaklan-* (баибаитаклан-) ‘keyfince davranmak’ (TTS: 46) < *başbaştak* ‘keyfince davranmaya düşkün; dikbaşı’

< *baştak* < ETü. *başdak*² ‘silahsız adam’ (Clauson 1972: 378); *kuşayaklap* (кушаяклан) ‘iki ayağı ile birlikte’ (TTS: 176) < *kuş* ‘çift’ ve *ayak*³.

Aral-Hazar Grubu Kıpçak dillerinde de bu tarzda örnekler bulunmaktadır. Kazakçadaki örnekler şu şekildedir: *alaköleşkele-* (алакөleşкеле-) ‘kararmak’ (KTES I: 348) < *alaköleşke* < *ala* ve *köleşke* ‘gölge’; *jayma-qoñır-la-* (жайма-қоңырла-) ‘sakin ve yavaş olmak’ (KTES II: 583) < *jayma-qoñır* < *jayma* ‘sakin’ ve *qoñır* ‘yavaş, sakın; yumuşak; hoş’; *jayma-şuwaqta-* (жайма-шувақта-) ‘kendini aklamak; mazeret sunmak’ (KTES II: 584) < *jayma-şuwaq* < *jayma* ‘sakin’ ve *şuwaq* ‘güneşin sıcaklığı’; *qarakökten-* (қаракөктен-) ‘griye dönmek’ (KTES IX: 324) < *qara* ve *kök* < *qara* ve *kök* ‘gri’; *qaraköleşkelen-* (қаракөleşкеле-) ‘kasvetli, karanlık, loş hâle gelmek’ (KTES IX: 324) < *qaraköleşke* < *qara* ve *köleşke*; *qaraqojalaqta-* (қарақожалақтан-) ‘kirlenmek’ (KTES IX: 329) < *qaraqojalaq* < *qara* ve *qojalaq* ‘kirli’; *qaraqoşqıldan-* (қарақошқылдан-) ‘morarmak; koyu kahverengi renge dönmek’ (KTES IX: 329) < *qaraqoşqıl* < *qara* ve *qoşqıl* ‘pembeyle karışık koyu kahverengi; kızılımsı kahverengi’; *qaraqulaqta-* (қарақұлақтан-) ‘dölü artmak’ (KTES IX: 331) < *qaraqulaq* ‘at dölünün yavrulama için hazır hâle gelmesi’ < *qara* ve *qulaq*; *qoyan-qoltıktas-* (қоян-қолтықтас-) ‘sıkı ilişki içinde olmak’ (KTES X: 167) < *qoyan-qoltık* ‘çok yakın, yüz yüze’ < *qoyan*⁴ ve *qoltık* ‘koltuk altı’; *qızıl-jasıldan-* (қызыл-жасылдан-) ‘farklı renklere bürünmek’ (KTES X: 508) < *qızıl-jasıl* < *qızıl* ve *jasıl* ‘yeşil’; *qızıltamırlan-* (қызылтамырлан-) ‘köklerin kazık kök formunda olması’ (KTES X: 510) < *qızıltamır* ‘çok yıllık otsu bir bitki’ < *qızıl* ve *tamır* ‘kök’; *qızılsıraylan-* (қызылшырайлан-) ‘kızarmak (renk)’ (KTES X: 512) < *qızılsıray < *qızıl* ve *şıray* ‘yüz; güzellik’; *mısqıtabandap* (мысықтабандан) ‘yavaşça’ (KTES XI: 425) < *mısqıtaban < *mısqı* ‘kedi’ ve *taban* ‘ayak tabanı’; *şıyırquymışaqta-* (шыырқұйымшақтан-) ‘yavaş yavaş küçülüp incelmek; işin sonuçsuz kalması, akamete uğraması’ (KTES XIII: 214) < *şıyırquymışaq* ‘sığır omurgalarının küçülerek kaybolan bölümü’ < *şıyır* ‘sığır’ ve *quymışaq* ‘kuyruk sokumu’. Bunların haricinde sonrasında isim yapım eki almış olan *balmuzdaq* (балмұздақ) ‘dondurma’ sözcüğünün de *balmuz < *bal* ve *muz* ‘buz’ şeklinde türediği düşünülebilir. Kazak imlasında kullanılan tire, örneklerden de görüldüğü üzere yakın veya denk anlamlı ikilemelerin tespitinde de kolaylık sağlamaktadır.

2 Clauson, Türkiye Türkçesindeki *tek başına* ifadesinin, *baştak* sözcüğünün de fonetik benzeşmeyle birlikte *baş* ve *tek* sözcüklerinden oluştuğunu düşündüğünü ifade eder (1972: 378).

3 *kuşayak* Tatarcada bir sözlük birim olmakla birlikte bu fiille ilgili değildir. *kuşayak* ‘tarla faresi’ (TES: 176).

4 Bu sözcüğün sözlük anlamı ‘tavşan’ olsa da bu sözcüğün daha ziyade *koyın* ‘kollar arası, kucak’ sözcüğünden dönüşmüş bir şekil olması daha muhtemeldir.

Az sayıda olmakla birlikte Kırgız Türkçesinde saptanan örnekler şunlardır: *alaçakmakta-* (*алачакмакта-*) ‘gözleri bulutlanmak, buğulanmak’ (KRS I: 46) < *alaçakmak < *ala* ve *çakmak* ‘çakmak taşı, kibrit’; *birdemele-* (*бирдемеле-*) ‘belirli olmayan bir şey yapmak veya söylemek’ (KRS I: 136) < *birdeme* ‘bir şey’ < *bir* ve *deme ‘(sadece *bir* ile birlikte) şey’; *mayçukurda-* (*майчукурда-*) ‘(kavgada) kulak ardındaki çukura bastırmak’ (KRS II: 375) < *mayçukur* ‘kulağın ardındaki çukur’ < *may* ‘yağ’ ve *çukur*; *tapteşikte-* (*мантешикте-*) ‘bir şekilde idare etmek’ (KRS II: 206) < *teşik tap!* ‘deliği bul ve sızıntıyı gider!’⁵; *taşbarañda-* (*ташбараңда-*) ‘taş atmak, taşla dövmek’ < *taş* ve *barañ* (< *baran* ‘yağmur’ (Steingass 1998: 141) ?).

Kırım ile Kazan Tatarcası, Karaçay-Malkarca, Kazakça ve Kırgızcadan topladığımız verilerde hangi öbeklerin kullanıldığına bakacak olursak:

Fiil	Filde Kullanılan Öbeğin Tipi	Dil
<i>akşarla-</i>	Sıfat tamlaması	Kazan Tatarcası
<i>alaçakmakta-</i>	Sıfat tamlaması	Kırgızca
<i>alahotalan-</i>	Sıfat tamlaması	Karaçay-Malkarca
<i>alaköleñkele-</i>	Sıfat tamlaması	Kazakça
* <i>balmuzda-q</i>	Takısız isim tamlaması	Kazakça
<i>başbaştaklan-</i>	Yakın anlamlı ikileme	Kazan Tatarcası
<i>bederbetlen-</i>	Sıfat tamlaması	Karaçay-Malkarca
<i>bekkollan-</i>	Sıfat tamlaması	Karaçay-Malkarca
<i>birdemele-</i>	Sıfat tamlaması	Kırgızca
<i>dane-danele-</i>	Aynen tekrarlı ikileme	Kırım Tatarcası
<i>dörtayaqla-</i>	Sıfat tamlaması	Kırım Tatarcası
<i>hıpiy-sipiylen-</i>	Yakın anlamlı ikileme	Karaçay-Malkarca
<i>jayma-qoñurla-</i>	Yakın anlamlı ikileme	Kazakça
<i>jayma-şuwaqta-</i>	Yakın anlamlı ikileme	Kazakça
<i>qarakökten-</i>	Zarf öbeği	Kazakça
<i>qaraköleñkelen-</i>	Sıfat tamlaması	Kazakça
<i>qaraqojalaqtan-</i>	Zarf öbeği	Kazakça
<i>qaraqoşqıldan-</i>	Zarf öbeği	Kazakça
<i>qaraqulaqtan-</i>	Sıfat tamlaması	Kazakça
<i>qızıl-jasıldan-</i>	Yakın anlamlı ikileme	Kazakça
<i>qızılşıraylan-</i>	Sıfat tamlaması	Kazakça
<i>qıziltamırlan-</i>	Sıfat tamlaması	Kazakça

5 “Sızıntı olması durumunda, kazanı su ile doldururlar, içine *talkan* isminde tahıl unu atılır, suyla giden bu un deliği tıkar” (KRS II: 205).

<i>qoyan-qoltuktas-</i>	Yakın anlamlı ikileme	Kazakça
<i>kölkaldıla-</i>	Geçmiş zaman cümlesi	Karaçay-Malkarca
<i>közbavlan-</i>	Takisız isim tamlaması	Karaçay-Malkarca
<i>*kuşayakla-p</i>	Sıfat tamlaması	Kazan Tatarcası
<i>mayçukurda-</i>	Takisız isim tamlaması	Kırgızca
<i>*mısıqtabanda-p</i>	Takisız isim tamlaması	Kazakça
<i>sazbetlen-</i>	Sıfat tamlaması	Karaçay-Malkarca
<i>sıyrıquyımşaqtan-</i>	Takisız isim tamlaması	Kazakça
<i>tapteşikte-</i>	Emir cümlesi	Kırgızca
<i>taşbaraŋda-</i>	Takisız isim tamlaması	Kırgızca
<i>yanbaşla-</i>	Sıfat tamlaması	Kırım Tatarcası

Bu genel tabloya bakıldığında *sıfat tamlaması*, *takisız isim tamlaması*, *ikileme* ve *zarf öbeğinin* kullanıldığı görülmektedir. İstisnai olarak Kırgızcada bir emir cümlesinin de taban olduğunu gözlemliyoruz.

Öbek Tipi	Örnekler
Sıfat tamlaması	<i>akşarla-</i> , <i>alaçakmakta-</i> , <i>alahotalan-</i> , <i>alaköleŋkele-</i> , <i>bederbetlen-</i> , <i>birdemele-</i> , <i>dörtayaqla-</i> , <i>qaraköleŋkelen-</i> , <i>qaraqulaqtan-</i> , <i>qızılşıraylan-</i> , <i>qızıltamırlan-</i> , <i>*kuşayakla-</i> , <i>sazbetlen-</i> , <i>yanbaşla-</i>
Takisız isim tamlaması	<i>*balmuzda-</i> , <i>közbavlan-</i> , <i>mayçukurda-</i> , <i>*mısıqtabanda-</i> , <i>sıyrıquyımşaqtan-</i> , <i>taşbaraŋda-</i>
İkileme (aynen ve yakın anlamlı)	<i>başbaştaklan-</i> , <i>dane-danele-</i> , <i>hipiy-sipiyele-</i> , <i>jayma-qoŋırla-</i> , <i>qızıl-jasıldan-</i> , <i>qoyan-qoltuktas-</i>
Zarf öbeği	<i>qarakökten-</i> , <i>qaraqojalaqtan-</i> , <i>qaraqoşqıldan-</i>
Emir cümlesi	<i>tapteşikte-</i>
Geçmiş zaman cümlesi	<i>kölkaldıla-</i>

4. Sonuç

EhK’de ve çağdaş Kıpçak dillerinde sınırlı örnekler dikkate alındığında;

- Öbeklerden {+IA-} ekiyle fiil yapılması çok yaygın olmamakla birlikte özellikle öbeklerin kalıplaşmış sözlük birim olmaları durumunda görülebilmektedir.
- Ekle fiilleşen öbekler arasında sıfat tamlamaları öne çıkar.
- EhK’nin öncülü olan Kuman Kıpçakçasında ve izleyicisi konumundaki Karaycada benzer yapılarla rastlanmaz.
- EhK’de edat grubu bulunurken karşılaştırılan dillerde görülmez.

- EhK'de öbeklerin hece sınırlılığı 3 ile 4 arasındayken karşılaştırılan çağdaş Kıpçak dillerinde iki ile beş arasındadır.
- Kazakça değerlendirilen diğer çağdaş Kıpçak dillerine nazaran fiil yapımında öbeklerden daha fazla faydalanmıştır.
- EhK örnekleri 150 yıllık gibi bir zaman diliminde kayda geçmiş örnekler olup az sayıdadır. Bunların Karaycada takip edilemeyişi onların yazıcıların şahsi tasarrufları olma ihtimalini düşündürse de çağdaş varyantlar da bu tipteki fiillerin olanaklı olduğunun kanıtlarıdır.

Kaynaklar

- Balcı, M. (2008). "Türkçede Bazı Eş Anlamlı Fiiller Üzerine (İsim+IA- = İsim+Yardımcı Fiil)". *Uluslararası VI. Türk Dil Kurultayı (20-25 Ekim 2008)*, Ankara: TDK Yayınları, 623-629.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ertane Baydar, A. S. (2009). "+ IA-ekin'in Kırım Tatar Türkçesindeki kullanılışı üzerine". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(17), 305-314.
- KMTS = Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- KRS = *Kirgizsko-Russkiy Slovar' I-II* (1985). Frunze: Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovetskoy Entsiklopedii.
- KS = Garkavets, A. (2010). *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie III. Kıpçakskiy Slovar'*. Almatı: Kasean Baur.
- KTES = *Qazaq Ādebi Tiliniñ Sözdigi* (2011). Almatı.
- RKTS = Useinov, S.M. (2007). *Russko-Krimskotatarskiy Slovar'*. Simferopol': Tezis.
- Salan, M. (2013).
- Salan, M. (2016). *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi.
- Salan, M. (2019). *Tarihi Kuzeybatı Kıpçakçası fiil yapım ekleri ve tarihi karşılaştırmalı etimolojik fiil sözlüğü*. Hiperlink Yay., İstanbul.
- Şenyüz, F. (2019). "Ermeni Harfli Kıpçakçada -daş Eki Üzerine". *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Ed. Ferruh AĞCA, Adem KOÇ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 1506-1511.
- Steingass, F. (1998). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beyrut: SAL.
- TTES= Ähmät'yanov, R. G. (2015) *Tatar Têlênêj Etimologik Süzdêgê, I-II*. Kazan: Mägarif-Vakit.
- TTS = Tatarca-Türkçe Sözlük
- Uygur, S. (2005). "+IA- Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme". *Türk Dili, Ekim*. S: 646, s. 347-351.